

Націєтворчий потенціал історичної пам'яті

НЕПРИЙНЯТНИЙ СПАДКОЄМЕЦЬ: REGNUM RUTHENORUM У ЧАС СТАЛІНІЗМУ

Христан Назарій

Статтю присвячено репрезентації минулого українських земель у радянській історичній уяві й культурі сталінського часу на прикладі моделювання концепту Руського Королівства (Галицько-Волинської Русі). Автор аналізує «прочитання» схем історичного спадку середньовічної Русі довоєнного періоду та моделювання їх політико-ідеологічного тла у період сталінізму. Важлива роль відводиться зображенню державного контролю над культурою у виробленні радянської політики пам'яті. Простежується теза, що російсько-українські стосунки вказаного періоду були однобічним диктатом так званого «старшого брата» і становили складну систему політичних маніпуляцій, компромісів та конвенцій наукового розвитку задля досягнення партійних цілей.

Ключові слова: *Галицько-Волинська Русь, історичний спадок, схема історії, радянська модель, офіційний дискурс, політика пам'яті.*

Історіографічний процес виникнення і початкового етапу формування радянської моделі історичного спадку середньовічної Русі, аналіз перших візій проблеми творення концепту Галицько-Волинської держави дотепер не стали об'єктом і предметом комплексного наукового студіювання. Дослідження ролі у цьому процесі політико-ідеологічних чинників, аспектів взаємодії історичної думки, особистого внеску окремих істориків (зокрема українських), врешті дослідження генезису концепції Галицько-Волинської Русі дасть змогу розширити наше знання про конструювання історіографічного процесу в СРСР 1930-х – другої половини 1940-х рр. і його дискретної форми у вигляді відповідних на певний часовий проміжок історіографічних та політичних практик формування «вірного минулого».

Каталізатором виникнення й оформлення радянської версії історії середньовічної Русі та конструювання її історичного спадку стали політико-ідеологічні чинники. Насамперед – це історіографічна трансформація, яка відбувалася в контексті суспільно-політичних змін у СРСР, пов'язаних з утвердженням сталінського варіанту тоталітаризму. Щонайперше – концепція історії України М. Грушевського. Чільне місце в його схемі (концепції) займала оцінка киево-руського періоду в історії східних слов'ян: «Київська держава та її спадкоємець Галицько-Руське королівство було «утвором» української народності, а Володимиро-Московська – великоруської народності» [3, 70].

Актуалізацію формування офіційної радянської моделі Галицько-Волинського князівства і тотального заперечення ідеї М. Грушевського зумовило так зване

«возз'єднання» українського народу, яке відбулося в 1939–1940 рр. У ці роки та під час війни 1941–1945 рр. підкреслювався національний фактор, національна боротьба українського народу за незалежність, за возз'єднання в єдиній українській державі. Концепт Галицько-Волинської держави в її українській інтерпретації виявився прийнятним для радянської історіографії. Адже він безпосередньо сприяв обґрунтуванню «возз'єднання» західноукраїнських земель із землями радянської України.

До ідеологічної кампанії 1939–1940 рр. були підключені, звичайно, історики СРСР – «передові сили ідеологічного фронту». Інститут історії України АН УРСР навіть видав збірник наукових статей під загальною назвою «Західна Україна» [1, 97]. Київські науковці С. Белоусов та О. Оглоблін вибудували свою історію на тезі про «споконвічні українські землі», яка мала на увазі етнічну єдність західних і східних українців.

Продовження тези про споконвічність українських земель, де особлива увага була прикута Галицько-Волинському князівству, відобразилось у виданому Інститутом історії України масштабному колективному дослідженні «Історія України: короткий курс» [5]. Ця праця, опублікована одночасно українською й російською мовами, започаткувала реабілітацію національного нарративу [2, 77].

Після 1940 р. згадок про великий український народ в офіційному дискурсі поменшало. Проте внаслідок німецького вторгнення у червні 1941 р. їх з'явилося ще більше і цього разу надовго. Зникли вони десь аж 1944 р. Підтримуючи партійні позиції, радянські ідеологи намагалися знайти давніх західноукраїнських героїв, які б були прийнятними для їх ідеологічного дискурсу. Зокрема, була спроба зробити таким героєм князя й короля Данила Романовича [6, 3].

«Українізація» Данила знайшла своє візуальне відображення в патріотичній поемі М. Бажана «Данило Галицький» (опублікованій 1942 р.). Автор змалював князя як видатного полководця й керманича мас. І хоча в поемі предків українців XIII ст. здебільшого названо русичами або слов'янами, Бажан двічі вжив слово «Україна». Згодом Бажан отримав за «Данила Галицького» й вірші часів війни Сталінську премію другого ступеня [8, 33].

Після того, як наприкінці 1943 р. вдалося здобути стратегічну перевагу у війні, партійне керівництво дало зрозуміти, що йому не до вподоби поширення неросійських національних пам'ятей. Цей цікавий приклад сталінської семантики демонструє спробу влади використати український патріотизм для воєнної мобілізації. Відповідно, зміна політичної парадигми призвела до засудження національної ідентичності.

Після війни українські партійні функціонери виказували надзвичайну чутливість до будь-яких наукових праць про Галицько-Волинську державу. 1951 р. цензори не прийняли статтю історика Ф. Шевченка «Про деякі питання історії

України», написану для «Вісника Академії наук Української РСР», оскільки її автор вважав, що «початок української державності лежить в окремих південно-руських князівствах і особливо Галицько-Волинському» [9, 368]. Промовистий факт: у перше повоєнне десятиліття одинокою книжкою про це князівство була видана в столиці розвідка московського історика В. Пашуто. Рецензенти вітали її як «першу в радянській історичній літературі самостійну і серйозну монографію, присвячену дослідженню історії західноукраїнських земель у період феодальної роздробленості» [7].

Радянське владне бачення українського минулого було повністю поставлене на обслуговування ідеологічних потреб режиму. У часи Сталіна студії вивчення історії Галицько-Волинського князівства нагадували загравання з культурною пам'яттю українців. Останні вшановували та досліджували своє минуле, доки воно доповнювало, а не змагалось з російською імперською історією.

Джерела та література

1. Белоусов С. М. Крах польської держави і з'єднання великого українського народу в єдиній Українській державі – УРСР. *Західна Україна: збірник / за ред. С. М. Белоусова і О. П. Оглобліна*. Київ, 1940. С. 97–109.
2. Гапусенко І. М. Історія України періоду феодалізму. *Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / ред. кол.: П. М. Калениченко (відп. ред.) та ін.* Київ, 1973. С. 76–84.
3. Грушевский М. С. Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії Східнього Слов'янства. *Статті по славяноведенью*. Спб., 1904. Вып. I. С. 162–171.
4. Єсельчик С. О. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. Київ: Критика, 2008. 340 с.
5. Історія України: короткий курс / за ред.: С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського; АН УРСР. Інститут історії України. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 412 с.
6. *Комуніст*. 24 червня 1941. С. 3.
7. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва: Изд-во Акад. Наук СССР, 1950. 331 с.
8. Про що змовчали біографи Миколи Бажана. *Таємниці письменницьких шуклєд: Детективна історія української літератури*. Київ: Наш час, 2010. С. 32–35.
9. Шевченко Ф. П. Про деякі питання історії України. *Історичні студії: Збірка вибраних праць і матеріалів (До 100-річчя від дня народження) / за ред. В. Смоля та Г. Боряка; упоряд. і ком.: С. Батуріна, С. Блащук, І. Корчемна, О. Ясь*. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2014. С. 367–371.